

Отримано: 31.01.2023.

Прорецензовано: 06.02.2023.

Прийнято до друку: 17.02.2023.

e-mail: volodymyr.marchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-128-137

Марчук В. Волинське воєводство в Другій Речі Посполитій: з історії територіальних змін у 1921–1939 роках. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 128–137.

УДК: 94(477.82) «1921/1939»

Володимир Марчук**ВОЛИНСЬКЕ ВОЄВОДСТВО В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ:
З ІСТОРІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЗМІН У 1921–1939 РОКАХ**

У статті розглянуто адміністративно-територіальні зміни, які відбулися у Волинському воєводстві в міжвоєнний період. Трансформації у сфері зовнішніх та внутрішніх кордонів Волинського воєводства стали предметом численних дискусій, учасники яких наголошували на їх невідповідності потребам державного управління та економічним викликам. Найбільше проєктів було представлено у 1920-х роках у зв'язку з діяльністю трьох урядових і парламентських комісій. Останні працювали над концепцією оптимального територіального поділу. Пропоновані зміни для Волинського воєводства торкалися в першу чергу західних та північних повітів.

Ключові слова: Друга Річ Посполита, територіальний поділ, Волинське воєводство.

Volodymyr Marchuk**VOLYN VOIVODESHIP IN THE SECOND POLISH REPUBLIC:
FROM THE HISTORY OF TERRITORIAL CHANGES, 1921-1939**

The article examines the administrative and territorial changes that took place in the Volyn voivodeship in the interwar period. Changes in the territorial division of voivodeships became the subject of numerous discussions, the participants of which emphasized that the division into voivodeships built in 1919–1921 was imperfect and did not meet the needs of state administration and economic challenges. Most projects were presented in the 1920s in connection with the activities of three governmental and parliamentary commissions that worked on the concept of territorial division. The voivodeships of the Second Polish Republic were very diverse in terms of area, population, population density, and level of economic development. Volyn voivodeship was economically and financially weak and could not withstand investment challenges, especially in terms of infrastructure, like most voivodeships. Most of the proposed changes in the administrative-territorial structure of the Volyn voivodeship concerned either the northern territories bordering the Polish voivodeship, or the western territories adjacent to the Lublin Region, but most of these proposals were not implemented. The only significant change in the territorial structure of the interwar Volhynia voivodeship was the inclusion of the Sarny County. At the same time, throughout the interwar period, internal changes took place in the administrative and territorial structure of the voivodeship.

Keywords: Second Polish Republic, territorial divisions, Volyn voivodeships.

Важливим фактором, що визначає адміністративний устрій держави, є поділ її території. У свою чергу, територіальний устрій держави значною мірою залежить від функцій адміністративного апарату, а також, серед усього іншого, і від ступеня економічного розвитку, географічних чи демографічних чинників. Територіальний поділ держави здійснюється насамперед для ефективного функціонування апарату державного управління. Він може виступати у ролі сприятливого або гальмівного фактору у розвитку місцевого та регіонального самоврядування, оскільки є основою для створення цих органів. Запорукою ефективного функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування є сталий територіальний поділ країни.

Реформа децентралізації, на сучасному етапі державотворення, в українському суспільстві викликала неабияке зацікавлення еволюцією територіальних змін та підпорядкувань від минулого дотепер. Однак, питання адміністративно-територіального устрою міжвоєнної Волині недостатньо висвітлено у вітчизняній, і лише частково – у зарубіжній історіографії. Окремі напрямки даної тематики висвітлили такі дослідники, як Ц. Лещинська [8], Т. Любяз [9], А. Піскозуб [12], М. Каллас [6],

А. Айненкель [5]. У статті поєднано наукові напрацювання названих учених зі значною кількістю вперше введених до наукового обігу архівних джерел.

Протягом тривалого часу українські землі перебували у складі різних держав, і відповідно на них поширювався адміністративно-територіальний устрій цих країн. У міжвоєнний період західноукраїнські землі опинилися у складі Другої Речі Посполитої, на просторах якої існувала мозаїка одиниць територіального поділу. Причиною цього стало те, що відроджена Польська держава була сформована з земель колишньої Речі Посполитої, які після поділів в другій половині XVIII ст., перебували у складі Російської, Австрійської імперій та Пруссії, кожна з них замість польського адміністративного устрою запровадила свій власний.

Одним із найактуальніших завдань польської державної влади після відновлення незалежності стала уніфікація державного управління, яка в довгостроковій перспективі прагнула стерти умовні кордони між окремими частинами. Однак, досягти цього за короткий час виявилось неможливим. Ці обставини призвели до відмови від спроб запровадити новий, постійний територіальний поділ Польщі в період визначення остаточного курсу кордонів країни (1919-1923 рр.). Тому було вирішено поступово формувати територіальний поділ Польської держави, а в деяких нормативно-правових актах прямо підкреслювався тимчасовий характер запроваджених змін. Внаслідок видання ряду нормативно-правових актів було досягнуто певної формальної одноманітності територіального поділу Польщі, наприклад шляхом зміни назв деяких адміністративно-територіальних одиниць. У той же час державна влада тимчасово визнавала існуючу устроєву розбіжність в різних частинах країни. Виразником цього стало створення Міністерства колишнього Пруського округу (Ministerstwo byłej Dzielniczy Pruskiej) для Поморського та Познанського воєводств, Управління Генерального Представника Уряду для колишньої Галичини (Urząd Generalnego Delegata Rządu dla Galicji) та Цивільне управління східних земель (Zarząd Cywilny Ziemi Wschodnich).

З середини 1919 р. було запроваджено трирівневий поділ Польщі на воєводства, повіти та гміни, а вже в березні 1921 р. цю норму було закріплено в Конституції. Таким чином, спочатку адміністративно-територіальний поділ новоутвореної Польської держави не міг опиратися на будь-які раціональні засади, створювалися вони випадково, часто навіть механічно, по мірі включення тих чи інших земель до складу Польщі. Саме цим пояснюється існування в межах міжвоєнної Польщі, з одного боку, територіально великих воєводств як, наприклад, Поліське воєводство з площею 41 479 км², і натомість, територіально дрібних воєводств, як наприклад Поморське з площею 16 386 км² чи Тернопільське 16 240 км²[22, s. 6-12].

За цих умов територіальний поділ держав не міг відповідати інтересам усіх сфер державної влади, а в окремих випадках і суперечив найважливішим потребам окремих органів влади. Тому кожне з міністерств, намагаючись зробити для себе найзручніший поділ, незалежно одне від одного, створювало територіальні одиниці та органи влади другої інстанції, які йому найбільше підходили, проте вони не збігалися з основним адміністративно-політичним поділом держави або з розподілом повноважень інших міністерств. Таким чином склалася справжня мозаїка органів влади II інстанції та територіальних округів, які представлені у нижчеподаній таблиці.

Міністерство	Органи влади II інстанції	Кількість органів влади II інстанції
Внутрішніх справ	воєводське управління	17
Військових справ	округ корпусу	10
Фінансів	казначейство	12
Юстиції	апеляційний суд	8
Релігійних віросповідань і народної освіти	кураторіум	11
Зв'язку	дирекція залізниць	9
Пошт та телеграфів	дирекція пошт	9
Праці та соціального захисту населення	інспекція праці	11
Аграрних реформ	земельний відділ	14

Як видно з таблиці, майже жодне міністерство не мало однакової кількості органів другої інстанції чи територіальних підрозділів. Навіть у випадку, якщо кількість органів другої інстанції повністю збігалася, наприклад, кількість кураторіумів та інспекцій праці чи кількість дирекцій залізниць та пошт, ані межі цих округів, ані їх центри не перетиналися. Лише воєводські відділи промисловості,

сільського господарства та ветеринарії, громадських робіт, праці та соціальної опіки після тривалих дебатів були адаптовані до основного адміністративно-політичного поділу Другої Речі Посполитої. Якби адміністративно-політичний поділ був продуманий раціонально, то його можна було б пристосувати до потреб усіх державних органів і уникнути мозаїчності кордонів і місць розташування окремих органів влади другої інстанції.

Саме з цієї причини протягом усього міжвоєнного періоду відбуваються перманентні зміни, як в межах окремих воєводств, так і на нижчих рівнях – повітів та гмін.

Законом від 4 лютого 1921 р., на підставі польсько-радянського перемир'я від 12 жовтня 1920 р., «східні креси» були поділені на 3 воєводства: Новогрудське з центром в Новогрудку, Поліське з центром у Пінську та Волинське з центром у Луцьку [20].

Частину території колишньої Волинської губернії було поділено та включено до складу новоутворених Волинського та Поліського воєводств відродженої Польської держави [20]. За умовами Ризького мирного договору 1921 р. радянська сторона визнавала за Польщею входження в її межі волинських земель [3, с. 619-621].

До складу Волинського воєводства увійшла лише західна частина території колишньої Волинської губернії, а території окремих з повітів опинилися в складі обох держав. До складу Волинського воєводства повністю увійшли Володимирський, Дубенський, Ковельський та Луцький повіти. Так, з 14 волостей Острозького повіту до складу УСРР повністю увійшли Плужанська, Перерослівська, Уніївська, Ляховецька та Семенівські волості. В свою чергу, до Волинського воєводства повністю увійшли Бугринська, Гоцанська, Здовбицька, Сіянецька (до УСРР з цієї волості відійшли лише два поселення: чеська колонія Дідова Гора та німецька колонія Мощанівка (Грюнталь)) волості, 6 із 12 поселень Довжківської (до Волинського воєводства увійшли села Дуліби, Крилів, Майків, Пашки, Черниця та хутір Лідавка; до УСРР – містечко Киликіїв, села Довжки, Клепачі, Красносілка, Плоска та Малий Скнит), 19 з 31 поселення Кунівської та 36 із 39 поселень Хорівської (до УСРР відійшли села Півнева Гора, Чорновода та Дорогоща) волостей, по три населені пункти Ганнопільської (хутір Борщівка, села Глибочок та Жаврів) та Кривинської (хутір Глибочок, колонія Козелок та село Вельбівно) волостей, що склало близько 47% колишнього повіту. До складу Волинського воєводства також увійшли 93% колишнього Кременецького повіту за винятком Святецької (окрім сіл Гриньки, Козачки, Осняки) та східної частини Ямпільської (окрім сіл Грибова, Загірці, Краснолука, Михайлівка, Юсківці) волостей, «відрізаних» кордоном на бік Радянської України та включених до Старокостянтинівського повіту; 99% Ровенського повіту (окрім Селищенської волості); 10% Овруцького повіту, майже уся Кисорицька волость (без сіл Калинівка та Майдан), з Юрівської волості (села Біловіж, Дубно, Кам'яне, Купель, Мушні, Обсіч), з Олевської волості села Будки Сновидовицькі, Дерть, Залав'я, Остки, Сновидовичі) та Корецька волость зі складу Новоград-Волинського повіту [1, с. 30-31]. Новоутворене Волинське воєводство першопочатково складалося з 9 повітів: Дубенського, Горохівського, Ковельського, Кременецького, Любомльського, Луцького, Острозького, Рівненського та Володимир-Волинського.

Відроджена Республіка Польща, була фактично «склеєна» з територій, які після трьох поділів у другій половині XVIII ст. опинилися в складі Російської та Австрійської імперій та Пруссії, і терміново потребувала актуальної демографічної та економічної інформації. Спочатку планувалося провести перший перепис у 1920 році, але цим планам завадила польсько-більшовицька війна. Зрештою, перепис відбувся 30 вересня 1921 року, проте він не включав території, приєднані до Польщі після 1921 року, тобто Верхню Сілезію та Серединну Литву. Результати перепису не врахували істотних демографічних змін, що відбулися після його завершення – репатріації населення; великі внутрішні міграції в країні. Водночас, однак, це був поки що єдиний перепис в історії Польщі, в якому одночасно перевіряли національність і релігію, а результати публікували для кожного, навіть найменшого, міста, а також в окремих томах для кожного воєводства.

Щоправда, дані статистики не завжди відображали реальний стан речей. Так, Острозький магістрат звернув на це увагу у листі до Головного статистичного управління у Варшаві від 2 жовтня 1922 р. Зокрема, острозькі урядовці вказували, що приймаючи рішення про перепис, Сейм переслідував мету «...в нормальних умовах...» встановити чисельність населення держави. На думку автора документа, час для проведення перепису на території «кресів всхідних» був не зовсім вдалим. Адже ці території межували з територією підрадянської України, «там, де політична ситуація восени 1921 р. коливалася, а населення не було впевненим в собі», і це зрозуміло не могло не вплинути

на результат перепису [2, арк. 41]. Приклад Острога підтверджує це, адже перепис зафіксував чисельність на рівні 13 592 жителів, хоча насправді чисельність населення міста в той час перевищувала позначку у 20 тис. осіб. Магістрат пояснював цю невідповідність наступними причинами. На осінь 1921 р. стосунки з «советами» були ще неврегульовані і мали войовничий характер, що порушувало спокій і нервувало населення, унеможливаючи його спокійне проживання в Острозі, розташованому в безпосередній близькості від кордону з Радянською Україною. Окрім того, за розпорядженням адміністрації міста, з Острога було виселено понад 6 000 осіб як таких, що не мали відповідних документів, хоч пізніше це розпорядження було скасоване [2, арк. 41]. За рік мирного та спокійного життя ситуація в місті змінилася. Чисельність населення збільшилася, в місті з'явилися ціла низка поважних торговельних фірм, філій банків, а торгівля і прикордонний рух спричинили перенаселення в місті. Справа у тому, що в помешканнях, де в 1921 р. мешкали 1-2 родини в 1922 р. мешкало 4-5 родин. У зв'язку з цим, магістрат просив дозволу на проведення повторного перепису в Острозі аби встановити об'єктивну чисельність населення міста, де за їхніми підрахунками, разом з дислокованими військовими підрозділами та поліцією мешкало понад 22 тис. осіб. Спростування результатів мало вплинути і на зміну чисельного складу повітового сеймику в бік їх збільшення [2, арк. 41зв.].

Результати перепису були опубліковані в серії Статистика Польщі в 29 томах, з яких останній том побачив світ у 1932 р. Крім того результати цього перепису лягли в основу іншого видання за назвою «Покажчик місцевостей Речі Посполитої» («Skorowidza miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej») в 15 томах, які побачили світ в період з 1923 по 1926 рр. Видання включало інформацію про усі без винятку населені пункти та їх характер, кількість житлових і нежитлових приміщень поселення, кількість мешканців відповідно до статі, віровизнання і національності.

Отримані в результаті перепису дані щодо чисельності населення зумовили перші зміни в адміністративно-територіальному устрої Волинського воєводства, які відбулися вже у жовтні 1923 р. Тоді, відповідно до розпорядження міністра внутрішніх справ, було ліквідовано гміну Панківці Кременецького повіту, яка була найменшою гміною в повіті, об'єднувала тільки 8 громад і налічувала заледве 5 тисяч мешканців, в той час як інші гміни мали понад 10 тисяч. Відповідні зміни вступали в законну силу з 1 січня 1924 р. Територія Паньковецької гміни була включена до відновленої гміни Ланівці. Сюди також увійшли частини сільської гміни Білозірка – села Гриньки, Малі Козачки, Великі Козачки і Осники та містечко Ланівці та частини сільської гміни Вишгородок – села Красківці та Волиця [14].

Наступного року відбулися чергові зміни, які так чи інакше, торкалися 6 з 9 повітів Волинського воєводства. Відповідно до розпорядження Ради Міністрів від 16 липня 1924 р. з Рівненського повіту вилучалися гміни Деражне, Стидин, Степань, Березно, Людвипіль і Костопіль у нову окрему адміністративно-територіальну одиницю – Костопільський повіт із центром у місті Костопіль. Водночас відбулися й інші зміни: гміна Здовбиця з Рівненського повіту переходила до Острозького, а Майківська навпаки. Значних територіальних змін зазнав Дубенський повіт – гміни Будераж і Мізоч переходили до Острозького, гміна Олика до Луцького, а гміна Берестечко до Горохівського повіту. Натомість до Дубенського з Кременецького повіту перейшла гміна Радивилів. Також цим розпорядженням центр Острозького повіту переносився з Острога до Здолбунова, а сам повіт змінював назву з «Острозького» на «Здолбунівський». Ці зміни мали увійти в життя з 1 січня 1925 р. [17].

Протягом усього міжвоєнного періоду з'явилася ціла низка пропозицій реформ територіального поділу. Так, у 1923 році була створена комісія з адміністративної реформи з підкомісією з адміністративного поділу, яка передусім виступала за зміну кордонів воєводств. Вона, зокрема, запропонувала передати Камінь-Каширський і Сарненський повіти з Поліського до Волинського воєводства. Натомість останнє втрачало на користь Люблінського воєводства Любомльський і Володимирські повіти, частину Дубнівського повіту з Радивиловим і частину Кременецького повіту з Вишнівцем на користь Львівського воєводства [19, s. 63-64].

У 1925 р. уряд Олександра Скринського сформував ще одну комісію, т. зв. «Комісію трьох» для реорганізації адміністрації та зміни кордонів воєводств [7, s. 119-120]. На висновки комісії вплинуло широко обговорюване питання поняття воєводства, як одиниці самоврядування та його ролі в політичній системі країни. Існували побоювання зміцнення воєводських урядів, вважалося, що вони можуть конкурувати з Сеймом, а держава буде нагадувати федерацію великих самоврядних воєводств [8, s. 15]. Тому Комісія запропонувала незначні зміни кордонів воєводств, щоб, з одного

боку, розмити межі поділів, а з іншого – збільшити малі та економічно слабкі воєводства за рахунок великих воєводств.

Третя комісія була створена в 1928 році урядом Казимира Бартеля, офіційна назва якої – Комісія з удосконалення державного управління, розгорнула наймасштабнішу роботу з реформи територіального поділу. До її складу входило багато високопосадовців¹ і функціонувала під формальним керівництвом прем'єр-міністра, а фактичним – міністра внутрішніх справ [9, s. 216]. Одним із завдань Комісії було «розробити проект змін у поділі на воєводства та загальні правила поділу на гміни та повіти з точки зору потреб загального управління та територіального самоврядування». Результати її роботи були опубліковані в одинадцяти томах під назвою «Матеріали Комісії з удосконалення державного управління при прем'єр-міністрі». На думку Комісії Волинське воєводство мало б охоплювати географічну та етнографічну частину Волині, що належала Польщі. З цієї точки зору варто було б переглянути її північну частину кордону. Тут, після приєднання Сарненського повіту до Волинського воєводства, територія воєводства входить до географічного та етнографічного простору Полісся [10, s. 100].

Під час роботи над проектом поділу на воєводства Комісією була висунута концепція ліквідації Волинського воєводства та приєднання його території до Люблінського. Аргументи на захист цієї концепції зводилися до наступного. На Волині немає міста, яке б повною мірою виконувало б функцію воєводського центру. Крім того, позитивне вирішення волинського питання для Польської Держави вимагає, щоб політичне і культурне життя цього краю опиралося на місто, яке могло б «випромінювати польськість» на Волинь, зверталось до культури і політичної думки, заснованої на історичних традиціях. На думку Комісії, цим містом міг бути лише Люблін, як один із культурних центрів Польщі, доля якого і природні умови культурно-економічного впливу спрямовувалися на Волинь. Об'єднання Волині з Люблінщиною, за цим задумом, фактично з Люблінським воєводством після відокремлення від нього кількох північних повітів, створило б велике та економічно однорідне воєводство, що дозволило б сконцентрувати значні кошти на потреби воєводського самоврядування. Люблінсько-Волинське воєводське самоврядування, в якому мали б кількісно збалансуватися «руський» елемент із польським, мало б відіграти велику роль у схилянні населення цього воєводства до спільної позитивної праці в рамках Польської держави [10, s. 131]. Позитивною стороною проекту адміністративного з'єднання Волині з Люблінщиною є спроба заснувати проектоване воєводство на сильному економічному та культурному центрі, якого бракувало на Волині, і це знову ж було слабкою стороною проекту зі збереження адміністративної окремішності Волині. Однак розробники проекту, з обережністю ставилися до того, що Люблін зможе відіграти роль центру для Волині. Надто велика відстань між Любліном та східними повітами Волині (близько 300 км) могла призвести до розвитку місцевих економічних центрів (Рівне, Луцьк) [10, s. 132]. Пропозиції комісії широко обговорювалися міжвоєнними дослідниками, які займалися питаннями територіального поділу.

У другій половині 1920-х років спостерігається значне поживлення проектної роботи з реформування державного управління. Характерно, що в цей період було створено цілу низку індивідуальних проектів. Так, заслуговує на увагу, пропозиція Романа Старжинського від 1928 р. На його думку, найбільш доцільним був би поділ на воєводства з населенням близько 1 млн осіб. Підрахунок проводився за даними загального перепису населення 1921 р. Цей поділ був спрямований передусім на задоволення потреб військової мобілізації. На основі запропонованого критерію було виділено 25-26 воєводств, які мали увійти до 6 провінцій. Автор, зокрема, наголошував, що поділ території на провінції пов'язаний із давнім поділом Речі Посполитої, що був запроваджений у 1771 р. [18, s. 6]. Волинське, Люблінське та Белзьке воєводства, на його думку, мали входити до люблінсько-волинської провінції [18, s. 23-25]. Відповідно до проекту Р. Старжинського, Волинське воєводство мало складатися з 6 повітів: Кременецького, Острозького, Рівненського, Луцького, Дубенського та Ковельського з загальною чисельністю майже 1,2 млн жителів. Володимирський, Любомльський та Горохівський повіти мали увійти до Белзького воєводства з загальною кількістю жителів трохи більше 1 млн. Практично майже така сама кількість жителів проживала і в Люблінському воєводстві. Фактично, за кількісними показниками ці воєводства були між собою рівними, різниця полягала

¹ Комісію очолив Маврицій Ярошинський – колишній підсекретар Міністерства внутрішніх справ, членами були: В. Рацкевич – воєвода віленський, В. Роман – колишній воєвода поліський, Я. Бузек – директор Центрального статистичного управління, В. Бжезінський – писар міністерства внутрішніх справ. При Комісії створено декілька секцій, зокрема секцію адміністративного поділу держави та організації столичного воєводства.

в етнічному складі: повністю польське Люблінське, змішане, з перевагою поляків Белзьке і повністю «руське» Волинське воєводство [18, s. 25].

Свій проект у 1930 р. також представив професор адміністративного права Ягеллонського університету Єжи Стефан Лангрод у праці «3 досліджень про адміністративний поділ держави». Його еволюційна реформа управління, з огляду на міжнародні зобов'язання, а також особливості самоврядування, економічні, культурні, комунікаційні та інші особливості різних частин держави, які були спадщиною поділів, мала пройти в три етапи. Так, на першому етапі передбачалося включення Любомльського, Горохівського та Володимирського повітів з Волинського до Люблінського воєводства. Підставою цьому, на думку Є. Лангорода, слугував той факт, що в часи Речі Посполитої Любомльський повіт входив до складу Руського воєводства, а Володимирський – Белзького, а тому не мають нічого спільного з Волиною [7, s. 171]. Додатковим аргументом включення цих повітів, слугував той факт, що вони з досить етнічно неоднорідним населенням, включалися до регіону з сильною позицією польського елементу. Натомість до складу Волинського воєводства переходило $\frac{3}{4}$ Камінь-Каширського повіту та увесь Сарненський повіт, який був другим за площею повітом в Польській державі (5 455 км²). Як компенсацію, Поліське воєводство на південному-заході отримувало $\frac{1}{2}$ Ковельського повіту з м. Ратне (аж до Прип'яті на півдні) [7, s. 181].

На другому етапі передбачалося розширення Волинського воєводства в південно-східному напрямку, зокрема за рахунок включення двох прикордонних повітів – Збарзького та Скалацького. Натомість Волинське воєводство втрачало на користь Подільського воєводства близько $\frac{1}{2}$ Дубенського повіту з містами Радивилів та Козин [7, s. 200]. По завершенню 2 етапу реформи, на думку Є. Лангорода, раз і на завжди мали зникнути кордони, які виникли внаслідок поділів Речі Посполитої.

Перший етап мав початися на межі 1930-1931 рр. другий в 1931-1932 рр., а третій через 6 років і не раніше другої половини 1937 р. На цьому етапі мало вирішитися питання Верхньої Сілезії, шляхом ліквідації Сілезького воєводства, територія якого мала увійти до складу Краківського воєводства [7, s. 218].

Важливі постулати висунув Юліуш Суськи, радник міністра внутрішніх справ. У передмові до свого проекту він наголосив, що «сьогодні надто пізно будувати новий поділ з нуля, без урахування існуючого стану, і надто рано для ґрунтовної перебудови на основі досвіду». Тому Ю. Суськи виступав за внесення необхідних змін до існуючого територіального поділу, щоб він усунув існуючі помилки і недоліки та створив умови, які б сприяли гармонійному розвитку воєводств і накопиченню досвіду для проведення в майбутньому ґрунтовної реформи адміністративного поділу [19, s. II]. Згідно з проектом Є. Суського до Волинського воєводства передбачалося включення зі складу Поліського воєводства Сарненського та Камінь-Каширського повітів, які етнографічно і економічно тяжіють більше до Волині, аніж до Полісся. Натомість планувалося передати на користь Люблінського воєводства Любомльський та Володимирський повіти, та на користь Львівського воєводства частину Дубенського повіту з Радивиловом та частину Кременецького – з Вишнівцем, Білозіркою та Ланівцями [19, s. 63-64]. Причиною цього, на думку Є. Суського, є той факт, що і Радивилів з околицями, і частина Кременецького повіту комунікаційно тяжіють до Львівщини, а не до Волині, крім того ці зміни дозволять перенести кордони воєводств, що зумовить тенденцію до розмивання кордонів поділів [19, s. 74-75].

Відповідно до розпорядження президента Речі Посполитої Ігнація Мосціцького від 29 листопада 1930 р. територія Сарненського повіту вилучалася зі складу Поліського воєводства і включалася до Волинського воєводства [16]. Фактично, це була єдина зміна, серед усього загалу пропозицій, які активно обговорювалися у міжвоєнний період.

У 1933 р. відбулася внутрішня реорганізація в Рівненському та Кременецькому повітах. У Рівненському повіті було ліквідовано гміну Майків, а населенні пункти, які входили до неї були включені до Гошанської та Корецької гмін [15]. Також відбулися зміни в Дятьковицькій, Александрійській, Гошанській, Тучинській, Клеванській, Межиріцькій, Рівненській та Бугринській гмінах [15]. Відповідно до наказу міністра внутрішніх справ від 14 серпня 1933 р. ліквідовувалися Білокриницька, Бірківська, Борсуківська, Вербовецька і Зарудненська сільські гміни, а натомість було утворено гміни Колодне, Угорськ та Катербург. Також було реорганізовано міську гміну Кременець, до якої увійшли навколокремезькі села (Сичівка, Грабівка, Андруга Велика і Білокриниця) – частина колишньої Білокриницької волості [13].

Штабом командування округу корпусу № II в Любліні в липні 1936 р. було запропоновано зміни до адміністративно-територіального поділу Волинського воєводства. Аргументувалося, це тим, що аналіз ситуації на терені воєводства протягом останніх років, на тлі його національного складу, визначався цілим рядом проблем суспільно-політичного та економічного характеру, які досить часто вдавалося усунути шляхом моніторингу ситуації на місцях з можливістю запобігти їм шляхом адміністраційного впливу. На думку авторів проекту, виділення з Волині надбужанських повітів до складу Люблінського воєводства дозволить викоринити штучне значення лінії Бугу, як лінії псевдокордону т.зв. «лінія Керзона» між центром держави і кресами українсько-волинськими («на захід від Бугу Польща – на схід наша Україна»). Ці повіти, будучи організаційно пов'язані з Люблінським воєводством, отримують значно кращі і вигідніші умови до організації в них активного, суто польського за характером життя у господарській, суспільній та культурній сферах. Включення цих повітів до складу Люблінського воєводства дозволить вилучити їх з під юрисдикції законів, які пов'язані з національною політикою на Волині. Це стосується перш за все українців, які мають певні привілеї, що впливають на розвиток і зміцнення українського національного руху, як наприклад закон 1924 р. про т. зв. «шкільний плебісцит». Долучення повітів до Люблінського повіту, на думку розробників проекту, дозволить здійснювати більш глибокий польський вплив з центру держави, що дозволить швидше і легше асимілювати і полонізувати ці терени, а в наступній фазі дозволить утворити з них ширший ніж тепер бастион полонізації для впливу на Волинь [4, арк. 41].

Часткове виокремлення з Волині до Поліського воєводства північно-східного району, так званого «Волинського Полісся», на думку авторів пояснювальної записки, викликане з одного боку, спільним характером із Поліссям, а з іншого – адміністраційно-політичними обставинами. Ці території, як йшлося у відповідних інтерпретаціях, знаходяться під агресивним впливом українського націоналізму, який йде з південної Волині. Перехід під адміністраційний уплив Полісся, де лише спорадично з'являються прояви українського націоналістичного руху, писали ініціатори змін, дасть змогу поступитися тут місцем насильницькій державно-асиміляційній політиці серед «тутейшого» населення. Зважаючи на ці фактори, а також у зв'язку з отриманням користі для організації польського володіння і зростання загальних умов безпеки на Волині було запропоновано два варіанти змін територіального поділу Волині [4, арк. 41-42].

Перший варіант мав наступний географічний вигляд. Любомльський повіт і частково Володимирський мали увійти до складу Люблінського воєводства. Любомльський повіт, як свідчать спостереження, з господарського погляду (мережа доріг і сталий зв'язок із близькими поселеннями за Бугом) тяжів до Холмського та Влодавського повітів. Як самостійна адміністративна одиниця цей повіт мав бути ліквідований, а його гміни увійти до інших повітів. Зокрема гміни Пулемець і Шацьк пропонувалося приєднати до Влодавського повіту, як і гміну Домачеве з Брестського повіту Поліського воєводства, яка вклинювалася сюди вузькою смугою між Волинським та Люблінським воєводствами. В такому випадку Влодавський повіт територіально входив в склад командування Округу Корпусу II і Округу Корпусу IX. Решта ж Любомльського повіту, тобто південна його частина, мала повністю увійти до складу Холмського повіту [4, арк. 42-43].

Західна частина Володимирського повіту досить сильно в господарському та суспільному житті пов'язана з Грубешівським повітом. Зміна кордону і пропонований поділ повіту мав би наступний вигляд: гміни Олесек, Коритниця і західна частина гміни Хотячів мала увійти до складу Грубешівського повіту Люблінського воєводства, гміну Порицьк передбачалося передати до складу Горохівського повіту. Взамін відданим теренам, до нового Володимирського повіту мали увійти гміни Турійськ і Купичів з Ковельського і гміна Киселин з Горохівського повіту [4, арк. 43].

У північній частині Волині (Камінь-Каширський, Ковельський і Луцький повіти) були запропоновані наступні зміни. Повіт Камінь-Каширський, в його північній частині – гміни Хотешів, Велика Глуша і Любешів мали залишитися у складі Поліського воєводства. Сюди ж мали увійти гміни Кримно, Заболоття і Гірники з Ковельського повіту, які і географічно, і економічно тяжіють до Поліського воєводства [4, арк. 43-44].

Центральна частина Камінь-Каширського повіту разом з містом Камінь-Каширським, на сході до р. Стохід, мала увійти до Ковельського повіту, у зв'язку з тим, що ця частина повіту завжди, з погляду господарського життя, мережі доріг і залізничних шляхів була повністю пов'язана з Ковелем. З решти частини Камінь-Каширського повіту – гміни Пневно (до 1929 р. Угриничі), східна частина Ковельського повіту, яка лежить на правому березі р. Стохід, гміни Маневичі, гміна

Велицьк, яка розташовувалася на лівому березі р. Стохід, гміни Більська-Воля Сарненського повіту та гміни Чорторийськ та Колки Луцького повіту утворювали новий повіт – Маневицький з центром у м. Маневичі. Відповідно до кордонів новоутвореного повіту на півночі були б південні кордони гміни Любешів Камінь-Каширського повіту і далі південна межа Поліського воєводства аж до р. Стир. На заході: східна межа гміни Камінь-Каширськ і гміни Великий Обзир (Камінь-Каширського повіту) далі гміни Повурськ і Голоби (Ковельський повіт). На півдні і південному-сході: північна частина межі Луцького повіту вздовж р. Стохід, а також південно-західна і південно-східна межа Колківської гміни. На сході: частина теперішньої межі з Костопільським і Сарненським повітами і далі по р. Стир до кордону Поліського воєводства. Основними комунікаційними вісями новоутвореного повіту були б: з заходу на схід, залізнична колія Ковель-Сарни; з півночі на південь, державна дорога Нові-Червища-Маневичі, Колки-Тростянець і її розгалуження дорога Колки-Журавичі [4, арк. 44].

Північно-східна частина Волині. Сарненський повіт (без гміни Більська-Воля) планувалося включити до Поліського воєводства або залишити у складі Волинського воєводства. Решта терену Волинського воєводства залишалася без змін [4, арк. 44-45].

Незначні відмінності містив другий варіант територіальних змін. Зокрема, Володимирський повіт передбачалося повністю включити до Люблінського воєводства. Туди ж мали включити Любомльський повіт як самостійну одиницю в межах Округу Корпусу (О.К) II. В такому випадку вдалося б уникнути поділу Влодавського повіту між О.К. II і О.К. IX. Гміну Домачево з Брестського повіту, з огляду на конфігурацію терену, в будь-якому випадку передбачалося включити до складу Влодавського повіту. Решта проекту без змін [4, арк. 45].

З точки зору проблем мобілізації і поповнення військових частин запропоновані зміни не містять певних застережень чи труднощів як в покритті мобілізаційних одиниць, так і з точки зору резервів і засобів. Новозапланований Маневицький повіт пропонувалося віднести до Штабу Ковельського округу поповнення.

Запропоновані зміни, на думку авторів проекту, мали низку переваг. Зменшення Волинського воєводства, дасть можливість приділити більше уваги стратегічно важливим районам, таким як ковельський вузол, облаштуванню району річок Стир та Іква, організації адміністрації безпеки, більше часу і можливостей можна буде приділити набираючому значення і ваги питанню відродження і зміцнення польського елемента на цьому терені .

У 1938 р. Міністерство військових справ виступило з ініціативою до Міністерства внутрішніх справ про проведення нового адміністративного поділу в Люблінському, Волинському і Поліському воєводствах, а можливо і Білостоцькому, Новоградському та Віленському. Ця реформа, передбачала: 1) створення вздовж східного кордону держави смуги з територіально малих воєводств з густою адміністративною мережею де проживали представники національних меншин; 2) утворення на захід від цієї смуги воєводств, де б переважало польське населення, наближаючи тим самим значну частину східних земель до центру Польщі; 3) збільшення кількості центральних воєводств, які в жодному місці не мали б виходу до державного кордону; 4) можливість узгодження адміністративного поділу на воєводства з військовим поділом [4, арк. 18].

Розв'язання усієї справи перебувала у сфері компетенцій міністерства внутрішніх справ, яке мало підготувати проект закону та узгодити його на міжміністерському рівні. Військові прагнули, щоб закон в найкоротші терміни був внесений на розгляд до Сейму, а з 1 квітня 1939 р. вступив в законну силу. Щоправда, представники міністерства внутрішніх справ у своєму листі до військового міністерства вказували на нереальність таких термінів, адже питання зміни кордонів воєводств в Сеймі провести надто складно навіть через пів року після появи закону [4, арк. 10].

Більш реальний термін був озвучений міністерством внутрішніх справ – 1 рік. Разом з тим вони припускали, що можливо, як виняток, вдалося б впровадити зміни 1 жовтня 1939 р. замість 1 квітня 1940 р., зважаючи на той факт, що зміни пов'язані з обороною країни. Проти терміну 1 квітня 1939 р. був і той факт, що в цей день вступав у дію закон від 9 квітня 1938 р., що стосувався зміни кордонів Варшавського та Лодзького воєводств. Якби навіть і вдалося погодити реалізацію запропонованих змін кордонів воєводств в життя, то впровадити це було б надзвичайно складно, адже тоді б зміни стосувалися території 10 воєводств. В міністерстві внутрішніх справ наголошували, що адміністративно-територіальні зміни мають впроваджуватися поступово і протягом тривалого часу [4, арк. 11].

Впровадити нові зміни в адміністративно-територіальному устрої Волинського воєводства завадив початок Другої світової війни і окупація території Волині радянськими військами.

Отже, питання оптимального територіального поділу держави на адміністративно-територіальні одиниці жваво обговорювалося у міжвоєнний період. Практично, усі учасники дискусії, включно з державними посадовими особами, мали тверде переконання, що побудований у 1919–1921 роках поділ був недосконалим та не відповідав потребам державного управління й економічним викликам. Воєводства Другої Речі Посполитої були дуже різноманітними за площею, густотою населення та його національним складом, потенціалом економічного розвитку тощо. Волинське воєводство було економічно та фінансово слабким та не могло витримати інвестиційні виклики, а особливо з точки зору інфраструктури, як і більшість воєводств. Пропозиції щодо змін у адміністративно-територіальному устрої Волинського воєводства стосувалися переважно північних територій, порубіжних з Поліським воєводством, або західних, суміжних з Люблінщиною територій. Проте більшість з цих пропозицій не вдалося реалізувати. Єдиною суттєвою зміною у територіальному устрої міжвоєнного Волинського воєводства стало включення до його складу Сарненського повіту. Разом з тим, упродовж міжвоєнного періоду відбувалися внутрішні зміни в адміністративно-територіальному устрої воєводства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Административно-территориальный состав СССР на 1 июля 1925 и 1 июля 1926 в сопоставлении с довоенным делением России. Москва, 1926. 231 с.
2. Державний архів Рівненської області. Ф. 239. Оп. 2. Спр. 51. 244 арк.
3. Документы внешней политики СССР. Москва, 1959. Т.3: 1 июля 1920 г. – 18 марта 1921 г. 724 с.
4. Archiwum Akt Nowych. Zespół Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. Sygn. 178. Zmiana granic województwa białostockiego, lubelskiego, poleskiego i wołyńskiego szkolnictwo, wybory, sprawy finansowe: zarządzenia, okólniki, sprawozdania, opinie, korespondencja, 1936-1939. 77 k.
5. Ajnenkiel A. Administracja w Polsce. Zarys historyczny. Warszawa, 1975. 209 s.
6. Kallas M. Województwo w Drugiej Rzeczypospolitej (z dziejów podziałów terytorialnych w latach 1919-1939). *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*. Toruń, 1997. Zeszyt 322. S. 145-161.
7. Langrod J. Ze studiów nad podziałem administracyjnym państwa. *Kraków stolica kresów południowo-zachodnich. Studia nad nowym podziałem administracyjnym państwa*. Kraków, 1931. S. 137-233.
8. Leszczyńska C. Dyskusje o podziale na województwa w Drugiej Rzeczypospolitej. *Mazowsze. Studia Regionalne*. Warszawa, 2021. Nr 38. S. 11–27.
9. Lubiarski T. Konceptje województwa w Materiałach Komisji dla Usprawnienia Administracji Publicznej przy Prezesie Rady Ministrów w II Rzeczypospolitej (1928–1933). *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. Kraków, 2008. T. XI. S. 215-244.
10. Materiały Komisji dla Usprawnienia Administracji Publicznej przy Prezesie Rady Ministrów. T. V: Podział administracyjny państwa, Warszawa 1931. 169 s.
11. Molenda J. Podział terytorialny kraju. Podstawowe problemy. *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny*. Warszawa, 1992. S. 203-238.
12. Piskozub A. Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich. Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk; Łódź, 1987. 337 s.
13. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 14 sierpnia 1933 r. w sprawie zmiany granic miasta Krzemieńca i gmin wiejskich w powiecie krzemienieckim, województwie wołyńskim. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1933. Nr 67. Poz. 504.
14. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 17 października 1923 r. o rozwiązaniu gminy Pańkowce, utworzeniu gminy Łanowce oraz zmianie granic gmin: Białozórka i Wyszogródek w powiecie Krzemienieckim. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1923. Nr 112. Poz. 899.
15. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 6 grudnia 1933 r. o zniesieniu gminy wiejskiej Majków i o zmianie granic gmin wiejskich w powiecie rówieńskim, województwie wołyńskim. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1933. Nr 97. Poz. 753.
16. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 29 listopada 1930 r. o zmianie granic województw poleskiego i wołyńskiego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1930. Nr 82. Poz. 649.
17. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 lipca 1924 r. w sprawie podziału powiatu rówieńskiego na dwie jednostki administracyjne i kreowania powiatu kostopolskiego tudzież regulacji granic powiatów: rówieńskiego, dubnowskiego, łuckiego, ostrońskiego, krzemienieckiego i horochowskiego. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1924. Nr 68. Poz. 655.
18. Starzyński R. Projekt podziału terytorialnego Rzeczypospolitej, Warszawa, 1928. 69 s.
19. Suski J. Podział administracyjny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1930. 76 s.
20. Ustawa z dnia 4 lutego 1921 r. o unormowaniu stanu prawno-politycznego na ziemiach, przyłączonych do obszaru Rzeczypospolitej na podstawie umowy o preliminarjnym pokoju i rozejmie podpisanej w Rydze dnia 12 października 1920 r. *Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej*. Warszawa, 1921. Nr 16. Poz. 93.

References:

1. Ajnenkiel A. Administracja w Polsce. Zarys historyczny. Warszawa, 1975. 209 s.
2. Kallas M. Województwo w Drugiej Rzeczypospolitej (z dziejów podziałów terytorialnych w latach 1919-1939). *Acta Universitatis Nicolai Copernici. Historia*. Toruń, 1997. Zeszyt 322. S. 145-161.
3. Langrod J. Ze studiów nad podziałem administracyjnym państwa. *Kraków stolica kresów południowo-zachodnich. Studia nad nowym podziałem administracyjnym państwa*. Kraków, 1931. S. 137-233.
4. Leszczyńska C. Dyskusje o podziale na województwa w Drugiej Rzeczypospolitej. *Mazowsze. Studia Regionalne*. Warszawa, 2021. Nr 38. S. 11–27
5. Łubiarz T. Koncepcje województwa w Materiałach Komisji dla Usprawnienia Administracji Publicznej przy Prezesie Rady Ministrów w II Rzeczypospolitej (1928–1933). *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. Kraków, 2008. T. XI. S. 215-244
6. Molenda J. Podział terytorialny kraju. Podstawowe problemy. *Samorząd terytorialny i rozwój lokalny*. Warszawa, 1992. S. 203–238.
7. Piskozub A. Dziedzictwo polskiej przestrzeni. Geograficzno-historyczne podstawy struktur przestrzennych ziem polskich. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1987. 337 s.
8. Starzyński R. Projekt podziału terytorialnego Rzeczypospolitej, Warszawa, 1928. 69 s.
9. Suski J. Podział administracyjny Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa, 1930. 76 s.